

Ett senapskorn

En person som kommer till besinning och till tro på Kristus kan väcka fler till omsorg om sin själ och till att söka Guds rike. Det kan vara en händelse som ger eko in i framtiden med oöverblickbar välsignelse för ett stort antal människor. Jesus talar själv om det lilla senapskornet som växer upp till ett träd. I denna artikel presenteras ett sådant senapskorn, vid namn Pehr Brandell, från Piteå-trakten. Han kan vara ett mindre känt namn för många men förtjänar en presentation. Lars Göran Brandt, tidigare ordförande i ELM Nord, tecknar hans porträtt.

”Denna händelse ... kan knappast överskattas till sina konsekvenser för fromhetslivet i vårt land. I all sin enkelhet är den värd att räknas som en av de skickelsedigraste tilldragelserna i svenskt kyrkoliv under hela 1800-talet.

Den 21-årige bonddrängens namn var Pehr Brandell, och medan han där inne i sidorummet talade ut med sina kamrater om det enda nödvändiga, föddes den väckelse bland ungdomen i Piteå, som sedan genom en andlig kedjereaktion kom att ge upphov till likartade väckelserörelser på den ena orten efter den andra ...”

Gunnar Wikmark,
domprost i Härnösand, TD (1903–90)

Pehr Brandell – som egentligen hette Peter, men med tiden också kallades Petrus

– föddes nyårsdagen 1781 i ett enkelt hem i Håkansö nära byn Porsnäs, två mil norr om Piteå.

Pehr – gladlynt och engagerande – växte upp i ett fromt läsarhem med Johan Arndts *Sanna kristendom* och *Sions Nya Sånger* (även kallad *Rutströms sånger*).¹ Pehr såg senare i livet tillbaka på sitt hem präglad av glädje, värme och omtanke. Till det hörde modern Cattrinas trägna förböner för sina barn, stundom under tårar. Fadern – som också hette Pehr – var bonde och skraddare, som ingen dag försummade att läsa Bibeln och Arndt.

Allt förändras i mars år 1800 då fadern avlider. Pehr, 19 år gammal, kan inte längre bo kvar hemma, utan måste förtjäna sitt eget levebröd som dräng. Ganska snart togs hans förmåga som ledare i anspråk av bygdens unga, och – borta från den fromma och trygga hemmiljön – steg snart nöjesliv, dryckenskap och osedlighet till ”ovanlig höjd”.

”Frälsaren hade likväl inte glömt honom”.² Helt oförmodat rann i Pehrs minne en psalmvers, som under en tid helt upptog hans tankar. Han förknippade den med sin mor: ”Skjut din bättring ingalunda ... / Skjut inte upp din omvändelse!”

Året är 1802 och Pehr nu 21 år gammal. Det är danskväll med sedvanliga tillbehör och agendor – gissningsvis en sommarkväll, och enligt hörsägen på Ottergårdens loge i Porsnäs. Pehr överrumplas där och då av förskräckelse och samvetsqual över det liv han och vännerna lever. Det blir omöjligt för honom att hålla tyst: ”O Gud, hur länge ska du tåla detta liv i synden? Det liknar fullständigt Israels dansande kring guldkalven.”

Dansen stannar av och musiken tystnar. Några av ungdomarna samlas i ett angränsande rum, där Pehr öppnar sitt hjärta. Förskräckelsen sprider sig och flera unga beslutar på stället att lämna sitt ogudaktiga liv och överlåta sig till Herren. Bland de unga fanns mest troligt då även vännen Anders Rosenius från grannbyn Rosvik.³

Den väckelse som nu med kraft bröt fram – Piteåväckelsen, ibland initialt kallad drängväckelsen – fick till en början en starkt lagisk prägel. Det blev ett ”lappande på egenrättfärdighetsklädnaden” som sände ungdomarna in i ohjälplig misströstan. I återvändsgränden kom samtidigt räddningen, framför allt genom flitigt studium av Luther. Lutherläsningen fick ungdomarna att alltmer förstå att vägen till frid inte gick genom ett energiskt uppbåd av goda gärningar utan endast genom tro på Jesu Kristi försoning.

Särskilt två händelser kom för Pehr, men också för hela Piteåväckelsen, att bli avgörande – en transport av ett lass hö till en soldat Stålberg och ett besök på en vedbacke av piteåprosten Jonas Nordvall.

Pehr försökte i det längsta att avstyra hötransporten. Det var inte transporten i sig som var problemet, utan Stålberg. Hans ymniga svärande var för Pehr in till ytterlighet

motbjudande. Väl på plats såg han inte till Stålberg. Men när lasset nästan var avlastat står han där, och – till Pehrs förfäran – med en inbjudan att komma in i stugan. Pehr följer motvilligt med. Väl där inne tar soldaten ner en bok av Luther från hyllan – möjligen Luthers Galaterbrevs-kommentar. Han ber Pehr läsa, och lägger till att det skulle roa honom. Pehr var en god läsare. Ville Stålberg verkligen höra vad Luther hade att säga, eller var det bara fortsatt spel och gyckel? Efter en stunds läsning får Pehr syn på något alldeles nytt för sin själs ögon. Han finner också en frid som han förut inte hade haft. Det stod nu samtidigt klart att även Stålberg funnit något för honom nytt och viktigt. Med detta öppnades dörren för ännu mer intensifierade Luther-studier bland de unga väckta.

En livsavgörande vändning hade därmed skett för Pehr Brandell, och med det en längtan att studera till präst för att genom prästens kall och gärning kunna vinna andra för det han själv hade funnit. Han ville också genom äktenskapets band ha en likasinnad vid sin sida genom livet. Han fann också en sådan, och lyckan stod i blom. Men Herren ville annorlunda. Hans tilltänkta dog hastigt och lämnade Pehr ensam i djupaste sorg.

Församlingens kyrkoherde, prosten Jonas Nordvall, hade ställt sig avvaktande till ungdomsväckelsen i församlingen. Han ville följa Gamaliels råd: ”Håll er borta från dessa män och låt dem gå. För om detta är människors påhitt eller verk, rinner det ut i sanden. Men är det av Gud, kan ni inte slå ner dem. Det skulle kunna visa sig att ni kämpar mot Gud” (Apg. 5:38–39). I samband med ett ämbetsärende i den by där Pehr hade tjänst beslöt sig prosten likväl för att uppsöka drängen, som just höll på att klyva ved.

*Hans
gärning fick
varaktig
betydelse
för hela
Norrländ
och hela
vårt land.*

På plats frågar Nordvall om Brandell varit i kyrkan en viss angiven kyrklig högtidsdag, och om han mindes något av vad som då hade sagts från predikstolen. Pehr svarade med en ingående redogörelse för hela predikans innehåll. Nordvalls korta svar blev: "Du är för god att stå här på vedbacken. Du bör bli präst!" Också av vänner hade Pehr uppmuntrats att lämna drängtjänsten och börja studera; trots att han redan hunnit upp i 25-års åldern. De hade gett akt på hans insatser som läsman vid bygudstjänster, liksom hans sällsynt goda minne.

Och så – tack vare "några vänners och gynnares tillskott" kunde Pehr Brandell den 12 maj 1806 skrivas in på Piteå trivialskola.⁴ Pehr slutförde sin skolgång på två år, och var 1808 inställd på att fortsätta till gymnasiet i Härnösand. Men kriget mot Ryssland kom emellan. Först i början av 1810 anlände han till Härnösand och då med bland annat ekonomiskt stöd av änkan till den nyligen avlidne rektorn för trivialskolan i Piteå, Jacob Unaeus. Redan hösten 1811 begav sig Brandell vidare till Uppsala universitet för att avsluta sina präststudier vid den originelle professorn Samuel Ödmanns prästseminarium.⁵

Till dåvarande ärkebiskopen Lindblom skriver Ödmann: "Brandell har jag lovat 8 Rdr. Han är ett beskedligt och gott ämne, men så fattig att han över julen nödgas fara till Torneå och visitera i stiftet." Brandell saknade pengar, men inte begåvning. I brist på pengar kunde han inte fortsätta till magistergrad. Han höll i stället provpredikan den 19 juni 1812 i Härnösand, och fick vid den efterföljande middagen omdömet av en lektor Berlins mor⁶: "Tack ska Brandell ha för sin predikan idag! Det var det första

Guds ord jag hört i Härnösands domkyrka sedan salig Holmbergs tid."

Av olika praktiska skäl kunde prästvigningen ske först den 4 oktober 1812. Pehr Brandell var då 31 år, och fick inleda sin knappt 30-åriga prästerliga gärning. Formellt kom han att knytas till tre församlingar i trakterna av Högakustenbron norr om Härnösand, men – i sak – fick hans gärning varaktig betydelse för hela Norrland och hela vårt land.

I en nekrolog över Pehr Brandell efter hans död stod följande att läsa i stockholmstidningen Svenska Biet: "Det var en anderiktighet, en värme, en klarhet, en väl-talighet som framkallade bilden av de gamla tidernas Chrysostomus och Augustinus."

Pehr Brandell var en folktalare – med en mäktig malmstämma. Han kunde tyckas oansenlig, tills han började tala. Han använde aldrig koncept. Förkunnelsen präglades av stor bibelkunskap, djupt allvar och rik andlig erfarenhet.

En central del i hans förkunnargärning var den enskilda själavården, som med tiden blev utomordentligt omfattande. Till en vän skriver han: "Vi nedtrampas av sökande själar ... Jag har sammanrafsat dessa rader, utan att en enda minut vara ensam för det sökande folket." Till god hjälp i den enskilda själavården var hans – som det har beskrivits – "egendomliga förmåga att se rakt igenom människor".

Brandells första missivering blev Högsjö församling som adjunkt.⁷ Där blev han kvar i fyra år, med möjlighet att arbeta sig in i ämbetets uppgifter och krav. Samtidigt var det en tid av hård inre kamp. Han ställdes av Överherden inför samma allvarliga fråga som en gång lärjungen Petrus: "Älskar du

*”Han predikade aldrig med koncept,
men det oaktat talade han ett skönt språk,
vars innehåll gick till hjärtat.”*

mig? --- föd mina lamm” (Joh. 21:15). Nu hade han kappan och kragen, och missivet i sin hand. Men hur var det med den första kärleken? När kampen väl var över följde ”ett förnyat, friskt liv”.

Under sin Högsjö-tid tog Brandell det stora steget att ingå äktenskap. Det skedde i mars 1816. Pehr är 35 år och hustrun, den driftiga Anna Brita Geting, 22 år. Hennes far Simon Geting var bemärkt kyrkobyggmästare och hade uppfört både Högsjö kyrka och Nora kyrka, den församling som Brandell något år senare skulle förflyttas till. En källa berättar att Pehr ”inte lät tolka sina känslor för ’jungfru Anna Brita’ förrän han gått inför sin Frälsare ... och bett Honom hindra det, ifall det stred mot Hans vilja”. Pehr och Anna Brita fick tillsammans 13 barn, men av åtta pojkar nådde bara tre vuxen ålder. Mest ryktbara av barnen blev två söner; Petrus, även han kallad Pehr, sedermera kyrkoherde i

Nordingrå, som avled på sin hundraårsdag år 1919, samt Simon, teologie doktor och kontraktsprost i Skellefteå. Båda dekorerades med Vasaorden.

En septemberdag 1816 överraskas Pehr Brandell av ett personligt brev från biskopen Erik Abraham Almquist att han förordnats som vicepastor i grannförsamlingen Nora.⁸ Nora ligger – sett från Högsjö – bara på andra (norra) sidan av Ångermanälven. Vicepastor var en ställföreträdare med rätt att utföra alla ämbetsåligganden som tillkom en kyrkoherde. Till det kom att Nora var biskopens s.k. prebendeförsamling vilket innebar att avkastningen från prästgården delvis skulle gå som lön till biskopen. Att utses till vicepastor i en prebendeförsamling var ett erkännande med förväntningar.

Brandells förstahandsintryck av församlingen var ”ett stort fält, som inte vitnade till skörd, utan tvärtom syntes överväxt av ogräs och tistel.” Mottagandet i Nora blev

*Han skulle
under
behandlingen
bo hos pastor
George Scott.*

också kyligt. Men läget var inte hopplöst. Gud hade kallat honom.

Brandell anlände till Nora år 1817, och två år senare, 1819 kunde början skönjas på den väckelsevåg som med allt större kraft gick fram över bygden. Som särskilt välsignelserika – och för Brandell särskilt arbetsamma – betecknas åren 1823–26. Men väckelsen fortsatte likväl samtidigt i allt vidare cirklar. Gunnar Wikmark skriver:

”Män och kvinnor färdades till fots eller i långa hästkaravaner mångmila vägar för att lyssna ... kanske också för att finna tillfälle till ett samtal mellan fyra ögon med den benådade själasörjaren.

Där var folk ... som med glädje trotsat den respektingivande Skuleskogens mödor. Åtskilliga visade sig höra hemma i Västerbottens kustsocknar. Från Jämtland infann sig lappar i mängd, och från bygderna kring Siljan vandrade dalkarlar år efter år ända upp till Ångermanlands Nora för att få höra ’ett varmt Guds ord’.

När högmässan skulle börja, kunde man ibland finna ett par tusen människor i templet. De som inte rymdes i bänkarna, tog plats i de stora fönsternischerna eller förblev stående på golvet hela gudstjänsten igenom.”

Dess bättre visade det sig att Nora-färderna och väckelsens inflytande inte bara blev en tillfällig dagslända, utan satte märkbara, djupa spår i folklivet inom av väckelsen berörda socknar och bygder. Också dåvarande landshövdingen i Härnösand, Hampus Mörner (1775–1855), hörsammade Guds kallelse och rycktes med i väckelsen. I sina memoarer tecknar han sin bild av Pehr Brandell:

”... en utmärkt man, vilkens namn länge i Norrland lever i välsignelse ... hans ovanliga gåvor, hans sällsynta förmåga som talare ... en förträfflig predikant. Till Nora kyrka strömmade ... nådehungrande själar.

Han predikade aldrig med koncept, men det oaktat talade han ett skönt språk, vars innehåll gick till hjärtat. ...

Utmärkt i levernet. Lärde även sina sockenmän jordbruket och bedrev sjöars sänkning. Sällan kom någon ifrån hans församling in på landsarresten.

Biskop Franzén ... hörde honom gärna; allmänt räknades han till den främste predikanten i stiftet. ...”

Mot slutet av sin levnad sökte Brandell en ledigförklarad komministertjänst i Ullånger, grannförsamlingen norr om Nora. Han blev vald med stor majoritet, och tillträdde i maj 1838. Avskedet från Nora var smärtsamt. Norabor lade ner mycket möda på att få behålla sin högt aktade herde.

En av flera anledningar till flyttningen till Ullånger var en illa skött tandfistel som vållade Brandell ökat lidande och ett delvis vanställt ansikte. I augusti 1840 avreste Brandell till Stockholm för vård på Serafimerlasarettet. Redan på förhand var det uppgjort att han under behandlingen skulle bo hos pastor George Scott⁹. Initialt var förhoppningarna stora att vårdinsatsen skulle bli framgångsrik och förhållandevis kort. Så blev det inte. Trots stora ansträngningar inträdde bara en tillfällig förbättring. Han återvände hem först i slutet av oktober månad och den 4 maj 1841 fick han lägga ned vandringsstaven för gott. Två år senare avled även hans hustru Anna Brita endast 49 år gammal. Intill uppståndelsens morgon vilar de nu tillsammans på Ullångers kyrkogård.

PEHR BRANDELL OCH CARL OLOF ROSENIUS

Carl Olof Rosenius var i hög grad ett barn av Piteåväckelsen. Pehr Brandell och Carl Olofs far, Anders Rosenius, var jämnåriga och stod varandra nära sedan ungdomen. Till det kom att Carl Olof på ett särskilt sätt rimligen såg upp till Brandell som Piteåväckelsens ”förstling”. En fråga som ställts är i vilken utsträckning Brandell och hans hållning till George Scott också påverkade Carl Olof att lämna prästbanan och i stället gå in i det arbete Georg Scott påbörjat. När Brandell befann sig i Stockholm sensommaren och hösten 1840 för vård sammanträffade han med den då 24-åriga Carl Olof. Hjalmar Holmquist (1873–1945), professor i kyrkohistoria, beskriver det som det för Carl Olofs del verkliga genombrottet i det vägval han då gjorde, och summerar: ”Avgörandet skulle med tiden visa sig ha praktiskt taget oöverskådliga följder, både för honom själv och för hela det svenska kyrkolivet.”

Som ett uttryck för George Scotts stora förtroende för Brandell och kanhända för det stöd Brandell gett Scott i rekryteringen av Carl Olof som sin stadigvarande medarbetare, ombads Brandell att vara den ene av två inbjudna gästtalare vid invigningen den 24–25 oktober 1840 av Engelska kyrkan, senare Betlehemskyrkan.¹⁰ Brandells ämne var ”Guds ord som kraft till frälsning” med text från Jes 55:10–11:

”Liksom regnet och snön faller från himlen och inte återvänder dit utan vattnar jorden så att den blir fruktbar och grönskar och ger säd till att så och bröd till att äta, så ska det vara med ordet som går ut från min mun. Det ska inte komma tillbaka till mig förgäves utan att ha gjort vad jag vill och utfört vad jag sänt det till.”

PEHR BRANDELL OCH LARS LEVI LAESTADIUS

I slutet av 1843, mer än två år efter Brandells död, kom Lars Levi Laestadius, till Härnösand för att avlägga pastorexamen.¹¹ Läseriet och Pehr Brandell fördes på tal på ett sätt som väckte Laestadius påtagliga sympati. Han anträdde återresan med uppdrag att visitera lapplandsförsamlingarna, med början i Föllinge, och råkade där i dispyt med prosten på orten, en känd motståndare till Brandell.¹²

Den 1 jan 1844 nådde Laestadius Åsele i södra Lappland (i höjd med Umeå), och lät då förstå att det kunde vara prästens fel om församlingsbor visade sig ”ljumma”. Det föll inte i god jord, men väckte *en* åhörars stora intresse, samekvinnan Milla Clementsdotter. När förhandlingarna avslutats för dagen sökte hon i Åsele prästgård upp prosten Laestadius, och berättade om sitt liv och sina vandringar, och sina samtal med den högt aktade själasörjaren i Nora.

Laestadius egen beskrivning av samtalet med – som han uttryckte det – lappflickan Maria, och vad det kom att betyda för honom, är väl känd:

”Denna enfaldiga flicka hade erfarenheter i nådens ordning, som jag aldrig hört förut. Hon hade vandrat långa vägar för att söka ljus i mörkret. Under sina vandringar hade hon kommit till pastor Brandell i Nora, och när hon för honom öppnade sitt hjärta, så löste han tvivlet; hon kom genom honom till den levande tron. Och, tänkte jag, här är nu en Maria, som sitter vid Jesu fötter. Och, nu först, nu ser jag vägen, som leder till livet. ... det ljusnade även för mig.”

Mycket återstår i klarläggandet av de närmare banden mellan Piteåväckelsen och den

vidsträckta laestadianska väckelsen. Men – med Gunnar Wikmarks ord:

”Oomtvistligt är under alla förhållanden att också Nordens största väckelse står i stor tacksamhetsskuld till ”Gammel-Brandelln” i Nora.”

... och – kan inskjutas – på samma sätt som hela den nordiska kristenheten står i tacksamhetsskuld till Herren för det senapskorn han sådde den där aftonen år 1802 i Pors-

näs by norr om Piteå hos Pehr Brandell och hans vänner.

”Min Gud, att lyfta mig till dig
du ville själv en mänska bli,
och, Herre, du ju köpte mig
med eget blod från trældom fri.”¹³

Lars Göran Brandt

Predikant, Vännäs

HUVUDSAKLIGA KÄLLOR

Rodén, Nils, *Det norrländska läseriets uppkomst*, Evangeliska Fosterlandsstiftelsens förlag (Stockholm 1942).

Wikmark, Gunnar, *Pehr Brandell och Läseriet i Ångermanland*, Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag (Örnsköldsvik 1952).

Wikmark, Gunnar, *Pehr Brandell och Brandellianerna – En kyrklig linje i 1800-talets norrländsläseri*, Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag (Örnsköldsvik 1960).

1. Den sista upplagan av *Sions Nya Sånger* gavs 1923 ut av BV-Förlag. Jfr Börje Karlsson, ”Herrnhutismen i Herrnhut och i norra Skåne, del 1” i *Begrunda* nr 2-2012, s. 15, fotnot 1.
2. ”Brandell-eleven” Pehr Eric Bylund i likpredikan över Pehr Brandell.
3. Far till Carl Olof Rosenius.
4. Trivialskola. Ett lägre gymnasium som vanligen bestod av fyra 1-åriga kurser. Av grekiskans trivium (tre vägar); dvs. grammatik, retorik och logik. Skolformen ersattes år 1905 med Realskola.
5. Samuel Ödmann (1750–1829), professor, psalmförfattare m.m., omtalad för sin skräck för luft och kyla, varför han tillbringade större delen av sina sista 37 år i sängen, såväl i arbete som vid måltider.
6. Nils Magnus Berlin (1771–1853), lektor, prost, far till Nils Johan Berlin (1812–91), och Jöns Jacob Berzelius siste lärjunge; har fått mineralen berlinit uppkallad efter sig. Nils Magnus uttrycksfulla mor hette Brita Unaea (1743–1825).
7. Förre statsministern Torbjörn Fälldins hemförsamling.
8. Erik Abraham Almquist (1767–1830), farbror till Carl Jonas Love Almquist. Riksdagsledamot och ivrig förespråkare 1810 för valet av Bernadotte som tronföljare. Biskop i Härnösand 1814–30.
9. George Scott (1804–74), skotsk predikant och lärare, kallad till Stockholm 1830 på industrimannen Samuel Owens initiativ. Scott lät bygga Engelska kyrkan (senare Betlehemskyrkan) och startade tillsammans med Carl Olof Rosenius tidskriften *Pietisten* år 1842. En mobb tvingade samma år Scott att lämna Sverige.
10. Den andre gästtälaren var Johan Henrik Thomander (1798–1865), professor, biskop i Lund och författare. Denne innehade stol nr 18 i Svenska Akademien och tilldelades Akademiens stora pris för värtalighet. Han stod väckelsen nära.
11. Då präst i Karesuando sedan 1826.
12. Föllinge ligger i Jämtland, strax norr om Östersund.
13. Ur en sång av Charles Wesley med översättning av biskopen i Härnösand Frans Mikael Franzén. Sjöngs på förslag av Pehr Brandell i anslutning till hans inledningspredikan vid invigningen av Engelska kyrkan i Stockholm den 24 oktober 1840.